

E. KVATERNIK PREMA NEKIM PROBLEMIMA HRVATSKE POLITIKE U ŠEZDESETIM GODINAMA XIX. ST.

Ljerka Kuntić

Namjera je ovoga rada¹, da na temelju Kvaternikovih neobjelodanjenih spisa (iz Državnog arhiva u Beču), objelodanjenih, ali slabo razrađivanih (Kvaternikov govor na saboru od 18. VI. 1861.), i napokon na temelju njegova rukopisnog dnevnika, koji je objelodanjen nesavjesno i sa stanovitom tendencijom,² pokaže, kako je Kvaternik sudio o političkom položaju Hrvatske sredinom i potkraj 1860. i 1861., kako je dio naše javnosti tada sudio o njegovu radu i, zatim, kako se Kvaternik odnosio prema mađaronima neposredno prije i poslije nagodbe.

Rad se ne će baviti vanjskopolitičkim pogledima Kvaternika, a nije mi ni namjera, da u ovom članku obuhvaćam historiju Monarhije u odnosnim godinama. Kvaternikovo agiranje bit će u stanovitom smislu izolirano, jer je drugi cilj ovoga rada, da ispravi neke netočne i proizvoljne sudove o Kvaternikovu političkom radu, a i o njegovoj ličnosti. Zbog ovoga posljednjeg momenta morat će se tangirati i pitanje načina Kvaternikova političkog rada, t. j. njegove agitacione metode, i s tim u vezi pitanje, koliko je ili da li je religiozni moment bitno utjecao na Kvaternikov politički rad.

M. Radošević konstatirao je 1935., na temelju Šegvićeva izdanja Kvaternikova dnevnika, da je Kvaternik posljednji spas vidio u Austriji.³ I Šegvić je za godinu 1861. napisao slično: da se Kvaternik tada izliječio od proaustrijskih sklonosti.⁴ S druge strane, Šegvić je u svojim komentarima u dnevniku tretirao Kvaternika kao, u cjelini, borca za nezavisnost i oslobođenje Hrvatske od Austrije. Bez obzira na ono, što se u detaljima i načinu, kako je Šegvić izdao dnevnik, može prigovoriti, sigurno je, da to izdanje dnevnika dovoljno pokazuje, da je Kvaternik u inozemstvu od 1858.—1860. i od 1863.—1867. radio aktivno protiv Austrije;

¹ Osnovne teze izložila sam na predavanju za Povijesno društvo Hrvatske, 6. II. 1957. (osim IV. odsjeka).

² Ch. Šegvić, Prvo progonstvo Eugena Kvaternika (1858—1860), Zagreb 1907; Drugo progonstvo Eugena Kvaternika (1861—1865), Zagreb 1907.

³ M. Radošević, Osnovi savremene Jugoslavije, Zagreb 1935., str. 296.

⁴ Usp. Šegvić, Prvo progonstvo, str. 221.

isti taj pečat nosi i njegova publicistička djelatnost od 1868. dalje. Šišić je sudio o Kvaterniku veoma pozitivno: »Eugen Kvaternik u političkoj historiji hrvatskoga naroda XIX. vijeka zaprema jedno od najvidnijih mjesta. Velikom inteligencijom, opsežnim znanjem historije i državnoga prava, zamjernom energijom, fanatičkim patriotizmom i fatalističkom požrtvovnošću, on nadilazi daleko ne samo svoje stranačke drugove, nego i veću čest svojih suvremenika, a povrh toga dao je za svoje ideje i život.«⁵

Radošević je bio u zabludi, a to treba naročito naglasiti zato, što je svoje spomenuto mišljenje iznio god. 1935., pa to ujedno ilustrira stadij, do koga je dotada u literaturi doprlo obrađivanje političke djelatnosti Kvaternika, t. j. Radošević nije uspoređivao različite činjenice o Kvaternikovoju djelatnosti, koje pruža i Šegvićevo izdanje dnevnika.

Ostaje, dakle, da se vidi, na čemu je Šegvić zasnovao svoj sud o Kvaterniku i Austriji god. 1861., t. j. da li je postojala i u čemu se sastojala Kvaternikova »austrijanština«.

Najkraća historija Kvaternikova kretanja od emigracije u Rusiju god. 1858. jest: antiaustrijsko djelovanje u Petrogradu, Moskvi, Budimpešti, Parizu, Turinu, ponovo u Parizu — od 1858. do 1860. Tada dolazi do Kvaternikova obrata Austriji.

Cesarec je Kvaternika god. 1940. smatrao nacionalnim revolucionarom.⁶ Postavlja se pitanje, kako se taj sud, koji je točan, slaže s Kvaternikovim obratom Austriji. Historija opravdava Kvaternika u tom pogledu, jer je taj obrat potekao ne možda iz Kvaternikova osnovnog političkog uvjerenja, već iz njegova konkretnog političkog iskustva u inozemstvu do toga vremena. Baza toga iskustva bile su, najkraće rečeno, mađarske i talijanske aspiracije na Jadran, odnosno ruske ili srpske aspiracije na Bosnu, onakve, kako ih je vidio i doživljavao Kvaternik.⁷

Drugo je pitanje moralno stanovište. Sa stanovišta nacionalne revolucije, obrat Austriji kao takav ne može se opravdati. Ali je isto tako sigurno, da bi bilo nehistorijski i nenaučno pitanje obrata Austriji postavljati kao prvenstveno moralno pitanje. Izolirano od konkretnih Kvaternikovih političkih iskustava i od čovjeka Kvaternika, takvo postavljanje problema može tek da oteža spoznaju suštine Kvaternikovih nastojanja.

Ako se uzmu u obzir Kvaternikova iskustva u inozemstvu do 1860., treba da se nešto kaže o Kvaterniku čovjeku. Želim pritom upozoriti na ono, što se u literaturi naziva Kvaternikovom religioznošću. Ono, što je donio Šegvić i kako je to Šegvić komentirao, zamutilo je sudove o Kvaternikovoju političkoj misli i njegovim političkim iskustvima, a čak, na kraju krajeva, ako se govori o psihološkom problemu Kvaternika, Šegvićeva se koncepcija, zbog svoje vulgarne tendencioznosti, mora ocijeniti kao krajnje površna. Kvaternik, usprkos svemu, što se može čitati

⁵ F. Šišić, Kvaternik, Zagreb 1926., str. 3; v. također str. 7, 29.

⁶ A. Cesarec, Kriza stranke prava i naši »komunari«, Zagreb 1951., str. 59.

⁷ Kvaternikova vanjskopolitička iskustva su predmet moje disertacione radnje, pa se na ovome mjestu ne će detaljno obrađivati.

kod Šegvića, nije bigot. Kvaterniku je bog suigrač, drugo lice njegova vlastitog ja, i kao što on sav lično služi jednom, političkome cilju, tome cilju tako služi i Kvaternikov bog. Bog je Kvaterniku neka vrsta sokratovskog demona, paralelne svijesti, produženje njegove ličnosti, bog za individualnu upotrebu, i ništa više. Šegvić je, ne mogući da to vidi, propustio da štampa jednu jedinu, ali značajnu rečenicu iz te »austrijske« godine 1860., i tako prevario generacije zatajivši, da se pobožni Kvaternik odrekao (katoličkog) boga u momentu, kad je spoznao, da mu ne služi za politički cilj.

Problem je svakako složen, jer se radi o čovjeku, koji je propovijedao nacionalnu revoluciju, pa je se »odrekao«; koji se smatrao božjim saveznikom, pa se i njega odrekao. Ustvari, Kvaternik se nije odrekao ni revolucije ni s v o g a boga. To dokazuje njegova revolucionarna djelatnost i njegovo ispovijedanje, da slobodu Hrvatske smatra postulatom božje pravde (onako otprilike, kako su prvi socijalisti smatrali, da je blagostanje za najsiromašniju klasu — božja volja, zapovijed samoga boga).⁸

Kvaternikova »religiozna« problematika mora se ovdje dotaći i zbog toga, što se Kvaternik obratio Austriji također s ponudom, da ova otkupi spis o ruskoj politici u Palestini, t. zv. »tajnu knjigu«, koja je za Kvaternika predstavljala i pravu religioznu dragocjenost. Ta ponuda postala je predmet javne rasprave već 1862., a da do danas nije potaknuto ni riješeno pitanje, nije li se ta Kvaternikova diplomatska usluga vezivala na kakav konkretni politički program, niti u čem se taj program, koji će se ovdje izložiti, sastojao, a još je manje rasvijetljeno pitanje o ulozi »religioznoga« u tom poslu. Ovo posljednje pitanje ne može se ni ovdje razmatrati u detalje, ali se moralo dotaći zbog niza pisaca, koji su većinom suviše polagali na tu komponentu kod Kvaternika, za razliku od Šišića, koji ju je sveo na mjeru.⁹

Kad se Kvaternik ljeti 1860. obratio Austriji, država je bila u previranju. Za rata 1859. postojala je mogućnost, da se Mađarska pobuni. Država je, vidljivo za sav svijet, bila pred zadatkom da se konsolidira, štampa je naviještala, kako bi to trebalo učiniti: s Mađarima ili protiv njih. U vladinim krugovima postojala je tada velika bojazan pred mađarskom opasnošću.¹⁰ Kvaternik je sudio, da Mađari ozbiljno ugrožavaju Austriju, a smatrao je, na temelju svojih iskustava 1859/60., da su Mađari i neprijatelji Hrvata. Dotle se u Hrvatskoj mađariziralo,¹¹ pratio se sa simpatijama otpor Mađara na palijativne mjere Beča, sve dok pitanje Međimurja i Rijeke nije i domaćima pokazalo, da ustavno bratstvo Mađara nije u stanju da obrani Međimurje od odnarođivanja. Kvaternik je mogao imati zadovoljštinu, što se revolucionarno bratstvo Mađara podudaralo

⁸ Usp. A. Cesarec, Šetnja po Torinu, Po tragovima misli i djela E. Kvaternika, »Nova riječ«, Zagreb 1939, br. 125.

⁹ Šišić, Kvaternik, str. 23.

¹⁰ V. J. v. Redlich, Das österreichische Staats — und Reichsproblem, I, Leipzig 1920, str. 766/7.

¹¹ Usp. A. Starčević, Nekolike uspomene, Djela Ante Starčevića III, Zagreb 1894., str. 320.

s »historijskim«. Naime, Kvaternik je od samog početka svoga obrata Austriji, za koji znamo, denunciраo mađarsku emigraciju, nudeći svoje sposobnosti za antimadžarsku agitaciju, i to obrazlagao činjenicom, da mađarska emigracija u zajednici s talijanskim pokretom i francuskom politikom, povrh ruske agitacije u južnoj Dalmaciji, radi o glavi Austriji. Spisi, koje je Kvaternik podnosio Beču, pa i djelo za javnost »Das historisch-diplomatische Verhältniss...«, puni su oštre kritike nerevolucionarnih i neliberalnih postupaka naročito francuske štampe i mađarske emigracije u hrvatskom pitanju.

Kvaternik se obratio ministru vanjskih poslova Rechbergu 12. VII. 1860. opsežnom spomenicom na francuskom jeziku (36 strana prijepisa strojem). Pretežnim dijelom taj spis predstavlja oštru kritiku politike onih sila i faktora, na koje se Kvaternik dotada sa slabim uspjehom obraćao u svom nastojanju: Rusije, Francuske, slobodne Italije, mađarske emigracije, što samo po sebi predstavlja konkretnu osnovu i argument za Kvaternikov obrat Austriji. Tu je također već jasno izvedena misao, da pomoću zadovoljene Hrvatske treba suzbiti antiaustrijske namjere svih spomenutih faktora, a prije svega mađarizma; treba to učiniti stvaranjem hrvatske države, od Soče do Petrovaradina i Bojane, i države Rumunja (kamo bi ušao Erdelj, Banat, Bukovina i rumunjske županije u Ugarskoj), sve to pod nacionalnim i liberalnim žezlom Habsburgovaca. Tako bi trebalo konstituirati češki element sa Slovacima, zasebno Nijemce i zasebno Poljake. »Gotovo je djetinjasto baviti se još u sadanjem času centralizacijom ili federacijom Austrije; jedno i drugo je ubija; neka Vaša Ekscelencija postavi smjelo slobodnu Austriju narodnosti — slobodnih i uzajamno nezavisnih — pa će potrajati stoljeća...«. ¹² Cjelinu monarhije garantirale bi prema tom projektu zajedničke financije, vanjska i unutarnja obrana i isti vladar.

I taj spis, kao i svi ostali, koje Kvaternik podnosi Beču, začinjen je prijeljama, manje ili više otvorenim nagoviještanjima, što će učiniti naročito francusko-madžarsko-talijanska sprega, ako se Austrija ne konsolidira na jedinom zdravom temelju, na načelu narodnosti.

U spisu od 12. VIII. 1860. Kvaternik je na traženje dao uvjete za svoju političku aktivnost. Među ostalim tražio je slobodu djelovanja po svoj Hrvatskoj (s Dalmacijom, otocima, Istrom, Krajinom), kao i u Štajerskoj, Koruškoj, Kranjskoj, Gorici i Gradiškoj.

Predlagao je, da se narodu podijeli pravo peticioniranja i udruživanja. Peticije bi zahtijevale, da se ustanovi domaća vojska, čije bi časnike predlagao Kvaternik, a potvrđivao ban, uz ukidanje žandarmerije. Tražile bi ujedinjenje kvarnerskih otoka i dijela Istre, koji nije pod njemačkom konfederacijom, ujedinjenje s Dalmacijom.

Tražile bi se materijalne koncesije za Krajinu i uvođenje narodnog jezika u javni život; podizanje sveučilišta u Zagrebu, obustava egzeku-

¹² Staatsarchiv Wien, Minist. d. Äussern, Informationsbüro, Annexe, Karton 39. Materijali iz Drž. arhiva u Beču, kojima raspoložem, su prijepisi g. A. Nemetha, arhivskog revidenta.

tivnih utjerivanja poreznih zaostataka. Reformiranje Krajine, tako da bi civilnim poslovima upravljao posebni odjel banske vlade.

Sabor bi se imao sazvati kao nastavak sabora od 1848. Taj bi sabor izabrao državne vijećnike (Reichsräthe), što bi omogućili glasovi Istrana i Dalmatinaca, pa bi se zatim raspustio.

Kvaternik razlaže, zašto treba sabor sazvati kao nastavak sabora od 1848: »Sabor od 1848 je u principu zaključio: da hrvatski izaslanici treba da pođu u austrijski Reichstag, dakle je narod od svoje volje nešto otpustio od svoga suvereniteta; ako se dakle danas u Zagrebu sakupe zastupnici od 1848, oni ne će moći opozvati zaključke naroda od 1848, što se tiče jedinstva države. Dakle hrvatski narod garantira ex principio i nacionalno ono, što danas više ni jedan narod ne će da prizna.«¹³ Pa zaključuje: »Jasno je dakle, da, ako austrijska kuća najprije uzdigne hrvatski narod, da će on lojalno postaviti kamen temeljac za jedinstvo države.«¹⁴ Dok bi nešto takvo u Mađarskoj moralo ispasti kao principijelna žrtva, u Hrvatskoj je to sredstvo za ujedinjenje zemlje, koje će se ostvariti kao izraz narodne volje, što predstavlja »princip pred kojim se i napoleonizam mora pokloniti«,¹⁵ zaključuje Kvaternik. Tu se odlično vidi veza između Kvaternikove vanjske i austrijske politike; njihov uzajamni odnos: ako su Mađari, Francuzi i Talijani osporavali Hrvatima Jadran u ime naprednih načela, upravo načela narodnosti, i težili za tim posjedom ili njegovim otuđenjem na nedvojbjen način, neka makar Austrija ujedini taj narod. Za tu cijenu je Kvaternik bio spreman da uđe u centralni austrijski parlament. Ali to ujedinjenje treba da se najprije provede, i da Kvaternik bude izvršilac te politike.

U tome je smisao njegove austrijanštine. Također, Kvaternik i tu ima svoju rezervu i svoj »ako«, kao i kod svake svoje političke ponude. On pasus o saboru završava riječima: »Više je nego vjerojatno, da će jedinstvo države zadobiti težak udarac, ako bi vlada danas sazvala novi sabor, a ne onaj od 1848.«¹⁶ Kvaternik je na saboru 1861. postupao upravo u tom smislu.

Čekajući na odgovor iz Beča, Kvaternik se obratio Rechbergu i 9. IX. I u tome spisu on na karakterističan način povezuje svoju austrijsku politiku i svoja vanjskopolitička iskustva, a ujedno daje karakteristiku svoga »austrijskog« projekta. On upozorava, da različiti faktori u inozemstvu rade na rješenu hrvatskog pitanja u isto vrijeme, dok se na njega u Beču ne osvrću: »Obećanja mađarizma i inozemstva, što ih oni čine mojoj domovini, mnogo su liberalnija nego li moji napori, koji na kraju krajeva nisu do li slabo maskirana unifikacija cjeline.«¹⁷ Tu je Kvaternik dao ocjenu svoga stanovišta, s gledišta nacionalne revolucije.

¹³ Staatsarchiv Wien, Staatskanzlei, Informationsbüro, bez br.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Staatsarchiv Wien, Informationsbüro, Fasz. 114, Grundzahl 4499/1860, br. 5745/BM.

Različiti faktori bečke politike: car, vojni krugovi, njemačka buržoazija i njemačka birokracija odnosili su se različito prema pitanjima, koja su se nametala iz problematike Translajtanije.¹⁸ Veoma je važan fakat, da je Kvaternikova osnova, s gledišta nacionalne revolucije »slabo maskirana unifikacija«, odbijena u Beču. Odnosni pasus iz bečkog odgovora (od 9. IX. 1860.) glasi: »Što se tiče programa za akciju, nemoguće je smatrati ga kao podlogu za ozbiljan razgovor. Vrlo se dobro uočava, da je taj program izrađen pod utjecajima, koji su Vas zacijelo spriječili, da zadatak, do čijeg Vam je rješenja stalo, obuhvatite u cijelosti. Oduševljenje za stvar, koju želite zastupati, objašnjava to. Međutim, ne treba pustiti iz vida, da djelo, koje treba da se uradi prema općoj želji, može da se postigne samo zajedničkim djelovanjem sviju sila, koje tomu teže. Vaša pomoć, kao pojedinca, dobro bi došla i ja vjerujem da bi Vama i bio ustupljen odgovarajući djelokrug. No Vaše se blagorođe stavlja na mjesto cjeline i Vi zahtijevate, da se načela cjeline moraju baciti, a prihvatiti Vaši principi.

Kako je to nemoguće, niti program kakav je, ne pruža nijednu dodirnu točku za praktične razgovore.

Zbog toga mi za sada ne preostaje drugo, nego da Vašem blagorođu prepokorno vratim spise, koje ste mi povjerali, no veoma bih žalio, ako se ne bi našao neki modus, da se tako znatne razlike u shvaćanju naših prilika ne bi mogle izravnati, i što se tiče principa i što se tiče uvjeta.

No do sada su razlike prevelike, a da bi se odavde mogao staviti protuprijedlog.«¹⁹

Iza 9. IX. raspoložemo Kvaternikovom spomenicom na Rechberga od 26. X., neposredno nakon izlaska listopadske diplome (37 1/2 strana prijepisa strojem). U tom spisu Kvaternik među ostalim kaže, da se nakon bečkog odbijanja smatrao nevezanim na svoja obećanja o pomoći vladi. Ali da je na suradnju spreman, o čem kaže: »Uostalom, ja sam čvrsto uvjeren, da samo politika, koja ide na ruku mojoj domovini, može povoljno djelovati na dobro vladajuće kuće. Ono što sam tvrdio pred tri mjeseca, da austrijska kuća može realne političke koristi imati samo od slobodnog, ujedinjenog, jakog hrvatskog naroda, suverene kraljevine Hrvatske, nezavisne od svake veze osim veze austrijske carevine; pri toj tvrdnji ostajem nepokolebljivo i čvrsto i nakon 20 oktobra ove godine.«²⁰ Naime, oktobarska diploma dade se interpretirati u tom smislu. U smislu takve interpretacije, kaže Kvaternik, »stavljam se potpuno na raspolaganje Vašoj ekselenciji.«²¹ No on je interpretirao diplomu u smislu načela

¹⁸ Usp. Redlich, o. c., str. 189, 190, 608, 621, 654.

¹⁹ Staatsarchiv Wien, Informationsbüro, Fasz. 114, Grundzahl 4499/1860, Min. policije, br. 5448/A. Tekst odgovora podnio je min. policije Thierry na odobrenje Rechbergu. Kvaternik je u najbitnijem dijelu reproducirao taj dopis u Gorkim uspomenu, »Hrvatska«, 1871., br. 12.

²⁰ Staatsarchiv Wien, Informationsbüro, Fasz. 114, Grundzahl 4499/1860, br. 7313/BM.

²¹ Isto.

narodnosti i rekao o njoj, da se povela za tendencijom, da se čine koncesije Mađarima na štetu Hrvata, ne žrtvujući ove direktno. Diploma je »prema tome srednji put koji ne može nikoga zadovoljiti i koji bi mogao veoma nesretno završiti«,²² ako se diploma ne protumači kako treba, t. j. treba se vratiti načelu narodnosti. Govoreći o III. čl. diplome, gdje se spominju »zemlje i kraljevine koje pripadaju ugarskoj kruni«, Kvaternik traži, da se s mjerodavne strane izjavi, kako se ta formula ne tiče hrvatske kraljevine. Kvaternik izlaže Rechbergu historijat odnosa Hrvatske i Ugarske. Kako diploma ne spominje izrijeком Hrvatsku, a historija i pravo, po Kvaterniku, dokazuju, da se »regna, partes et provinciae ad S. Regni Hungariae Coronam pertinentes« (iz ugarske pragmatičke sankcije od 1723.) ne tiču i ne mogu ticati Hrvatske, može interpretacija, kakvu on želi, najbolje razbiti mađarske intrige, jer, ističe on uvijek nanovo, evropska štampa već štiti Mađare u njihovu tobožnjem legitimnom pravu i podržava ih protiv interesa Hrvata. Nejasnost diplome u pogledu Hrvatske daje izvanredno oružje Francuskoj, koja će, ne mogući se služiti u korist Mađara načelom narodnosti, poseći za nazovilegitimnim pravom Mađara na »partes« i u ime legitimiteta oteti Austriji Jadran, kad za to dođe čas. Svojom neodređenošću diploma i dalje ostavlja Jadran otvoren apetitivna incizemstva. Doduše, vlada je s diplomom faktično udaljila Mađare od mora, ali treba još da se formula o »partes« briše i da se uvede termin »zemlje hrvatske krune«, a kralj treba da se kruni za hrvatskog kralja »Tu koncesiju, kaže Kvaternik, čini Hrvatima čak mađarska revolucija za slučaj da uspije.«²³

Također, treba sjediniti Hrvatsku s Dalmacijom, otocima i Istrom. Mađarska je glavna opasnost za Austriju, kaže Kvaternik, a što se Hrvatske tiče, nju Austrija mora ili zadovoljiti nezavisno od Mađara, ili će, podređujući je Mađarima, riješiti hrvatsko pitanje u korist Mađara. Srednji put, koji je odabran, diploma, bit će za Austriju smrtonosan, ako ne dođe do modifikacije u njegovom smislu. Kvaternik tu bez ustručavanja spominje stanovite osnove inozemstva protiv integriteta i opstanka Austrije.

Samo nekoliko dana nakon izlaska oktobarske diplome, Kvaternik razmatra, što će biti, ako se Mađari ne zadovolje diplomom pa ostanu pristupačni vanjskim utjecajima. Vlada će morati povući diplomu, kompromitirajući se pod mađarskim pritiskom. Morat će zadovoljiti Mađare i podijeliti Austriju u dva dijela, pa će se time izložiti ujedinjenoj akciji Rusije, Francuske i Srbije, igrat će va banque i ostati na milost i nemilost Mađara, riskirajući pritom, da zbog slabosti izgubi i njemačke pokrajine. Slavene i Rumunje trebat će povlašćivati, da bi se stalo na kraj Mađarima; pritom će se potlačeni narodi složiti s Mađarima, da bi srušili Austriju, a onda i Mađare. A kaže i ovo: »Najmanje zanemarivanje Hrvata za ljubav Mađara naučit će Hrvate, da govore isti jezik sa Srbi-

²² Isto.

²³ Isto.

ma, i sve što je pošteno gravitirat će prema Beogradu, Rusiji. Ta je alternativa neizbježiva; ovisi o vladi, kojim će putem krenuti.«²⁴

Šegvić je napisao, da se Kvaternik, vrativši se u Hrvatsku (1860), pod utjecajem Starčevića, okanio austrijanštine: »Otpada sav zanos za listopadsku diplomu, i za zajedničke interese«. ²⁵ Činilo mu se, »da je on otišao u Zagreb, da radi u duhu listopadske diplome, proti uniji s Mađarskom, za autonomiju Hrvatske«. ²⁶ Iz rečenoga se vidi, kako je Kvaternik 26. X. stajao s listopadskom diplomom. On ju je korigirao na način, koji je brisao neodređenost toga dokumenta što se tiče Hrvatske. Općenita neodređenost diplome zasnivala se na posve konzervativnom stavu posebno cara i također mađarskih starokonzervativaca u tadašnjoj bečkoj vladi; ove posljednje podržavao je i ministar Rechberg.²⁷

Početkom 1861. Kvaternik je, sada javno, antimadžar, a Starčević je iz riječke županije negirao Reichsrat, koji je s veljačkim patentom dobio izrazito obilježje njemačkog centralizatorskog organa. I u govoru na saboru 18. VI. 1861., Kvaternik je razrađivao argumente protiv unije s Mađarima. Josip Horvat je u knjizi o Starčeviću posvetio malo pažnje tom govoru i smatrao je, da mu je tek Starčević, poduprijevši ga 26. VI., dao pravu vrijednost. To je mišljenje Horvat ponešto naslijedio od Polića,²⁸ koga u tom smislu i citira. Ustvari, Kvaternik je predlagao vladi novi međunarodni ugovor, novu ustavnu nagodbu, radio je isto ono, što je sam za sebe i u nešto drugačijim prilikama već pokušavao izravno u Beču. Govor osim ustavnog nacrtu sadrži ekonomsko-političko-diplomatsku razradu hrvatsko-mađarskog pitanja, pun je značajnih reminiscencija na politiku velikih sila prema Austriji.

Kvaterniku su suvremenici prigovarali, da kaže što, ali ne kaže kako. M. Polić je prigovarao, da se Kvaterniku činilo, »da je sve vrlo lasno izvesti, za čim on teži, pa se zato smatrao gotovo oproštenim od dužnosti, da dokaže bar približno izvedivost svojih ideala«. ²⁹ S tim se slazio J. Horvat, pa je dodao: »Starčević pak je sve to izveo u svom govoru«. ³⁰ Ustvari, Kvaternik je pokazao, da će Austrija ili prihvatiti nagađanje s Hrvatima (i drugim narodima), ili stradati pod pritiskom međunarodnih sprega. Ništa drugo nije u zaključku rekao ni Starčević: »Austrija će ali ovaj naš zahtjev, ali svoju propast potvrditi«, ili: »Narodi danas na poziv prijestolja onako odgovaraju, kako se prijestolja odzivlju na poziv naroda.«³¹ A to je Kvaternik rekao i temeljito obrazlagao još u Beču. Dakle, Starčević je svoju prijetnju mogao vezati kako na Kvaternikov saborski projekt tako i na njegove bečke podneske, koji su dosada,

²⁴ Isto.

²⁵ Šegvić, Prvo progonstvo, str. 221.

²⁶ Šegvić, o. c., str. 218.

²⁷ V. Redlich, o. c., I, str. 623.

²⁸ V. M. Polić, Parlamentarna povijest Hrvatske, I, Zagreb 1899., str. 41; J. Horvat, Ante Starčević, Zagreb 1940, str. 230.

²⁹ Polić, 1. c.

³⁰ Horvat, 1. c.

³¹ B. Jurišić, Ante Starčević, Izabrani spisi, Zagreb 1943., str. 80.

nepoznati u svome sadržaju, bili prije svega vezani s famoznom »tajnom knjigom«.

Po Kvaternikovu saborskom nacrtu ustava, Hrvatska bi (s Dalmacijom, otocima, Kotorom, Dubrovnikom, kvarnerskim otocima, čitavom Istrom, hrvatskim kotarima u Kranjskoj i Štajerskoj, s Goricom, Gradiškom, Koruškom, Kranjskom, »vindičkom markom« u povoljnom slučaju), bila vezana s Austrijom samo kraljevom osobom. Sve to na temelju svoga rata za nezavisnost god. 1848., kad je ustanovljena međunarodna važnost zemlje. Zato će se kralj kruniti u Zagrebu. Taj nacrt za Hrvatsku pomišlja na ustavno uređenje za sve zemlje u monarhiji, dosljedno Kvaternikovu bečkom planu. Proglašava se nezavisnost od ugarske krune i izražava volja, da nezavisna Hrvatska stupi u politički savez s narodima ugarske krune (t. j. Slovacima, Srbima, Rumunjima). Ta je odredba bila oštro usmjerena protiv Mađara, i treba je shvatiti kao prijetnju na adresu Mađara, ako oni sami ne bi poštivali načelo narodnosti u Ugarskoj.

U uređenju Hrvatske dikasterij bi se imao zamijeniti vladom u Zagrebu, koja bi vodila sve državne poslove, a kod kralja će posredovati predsjednik te vlade (državnog vijeća). On će biti hrvatska veza za zajedničke poslove. Ali ne će biti austrijski ministar, ma da će sporazumno voditi zajedničke poslove (koji se u dokumentu ne nazivaju tim imenom). O ratu i miru supotpisivat će careve akte posebni izaslanik hrvatskog sabora. O tim poslovima vladar je dužan da se izjašnjava u prijestolnom govoru za hrvatski sabor. Hrvatska vojska ne će sudjelovati u ratovima za interese Njemačkog saveza, i njene čete ne smiju se miješati s nehrvatskima. U pogledu financija, nacrt poništava sva dugovanja i obveze iza 1848. prema monarhiji i priznaje važnost samo »obveznicima zemljišnog rasterećenja«.^{31a} Predsjednik hrvatske vlade supotpisuje akte ministra financija i ministra trgovine za međunarodne ugovore; o porezu odlučuje sabor. Postojat će domaći financijski organi za kraljevske monopole. U domaćim rukama bit će unutrašnja uprava, pravosuđe, bogoštovlje i školstvo, promet, policija i domaća vojska.

Predsjednik hrvatske vlade vijeća s austrijskim ministarskim vijećem samo o ratu i miru.

Pored svih filipika na Mađare u Kvaternikovu govoru, ustavni nacrt razrađuje politički savez s njima, koji bi imao svrhu, da štiti zajedničke interese obiju zemalja prema vladi. O tome bi radili saborski odbori ad hoc, odgovorni saboru, s naizmjeničnim sjedištem u Zagrebu i Pešti. Odbori su permanentni, od sabora do sabora, a vijećaju i o trgovini i prometu. Par. 35. nacrtu izravno negira Reichsrat. Austrijski ministar financija ima biti odgovoran austrijskim narodima. Sabor će se sazivati svake 3 godine, predsjedat će mu ban; kralj mora lično otvoriti sabor; imao bi suspenzivni veto.

Nacrt ustanovljuje hrvatsku vojsku, čijeg šefa bira sabor, a ne može biti carski austrijski časnik. Ta vojska ratuje samo u granicama zemlje. Postojala bi i gradska narodna straža. Imenovanje časnika nadzire sa-

^{31a} O značenju te odredbe v. niže, III. odsjek.

bor. Za opću vojsku davat će novake sabor. I vojni šef je dužan biti u kontaktu s ugarskom narodnom vojskom.

Nacrt traži garanciju vevlasti Evrope za novi ustavni ugovor. Ako Ugarska dobije samostalnu vladu, traži to za sebe i Hrvatska. Ako vlada nacrt ne primi (Kvaternik pretpostavlja, da se njegov nacrt može i mijenjati), hrvatskom narodu »ne bi preostalo ino, no od vremena i događaja lijeka povrijeđenim svojim pravima izgledati.«³² Starčević je na saboru podupro taj nacrt, gdje se ne priznaje Reichsrat, a zajednički se poslovi rješavaju uz posredovanje predsjednika hrvatske vlade i saborskog nuncija ad hoc. Logično je, da je ljevica na saboru 1861. zabacila Reichsrat, kakav je trebalo da bude po veljačkom patentu, a da se opet pridržavala zajedništva i okvira Monarhije. U kolovozu 1860., dakle, Kvaternik je priznavao tadašnji Reichsrat, lipnja 1861. on ne priznaje Reichsrat po veljačkom patentu. Vidjelo se, da ni 1860. nije zajednički parlament priznavao osim uz uvjete. Ustvari, nema suštinske razlike u priznavanju Reichsrata prije oktobarske diplome (Kvaternik), i priznavanja pitanja »od opće koristi« u lipnju 1861. (Starčević). God. 1880. izjasnio se Starčević još jednom o tom pitanju: »U tim interesima i njihovom zajedničkom rješavanju ne bi bilo štete ni pogibelji po Hrvatsku ni po Ungariju samo onda, kad ti interesi ne bi bili oteți isključivom rješavanju naših sabora, i kad bi Austrija kao takova, stajala voljom, snagom, pravom naroda koji se u nju broje. Tada bi mi interese zajedničke rješavali s Austrijom kako ih rešava neodvisna država sa svojom drugom vršnjakinjom: kroz međunarodne ugovore.«³³ Pored svega takvog »priznavanja zajedničkih interesa«, koje je na saboru, u vezi s Kvaternikovim projektom, veoma naglašavao M. Mrazović, takav program bio je za Beč »grozan« (Kvaternikov izraz), a također neprihvatljiv za umjerene patriote. Zato je »Pozor«, kao što će se vidjeti, poduzeo, da tu političku akciju, koja uistinu nije bila praktična, tumači bolesnom i nedoraslom ambicijom prije svega Kvaternika. Kvaternik je iznio svoj projekt u okviru saborske debate o Ugarskoj, dok pitanje odnosa prema Austriji još nije bilo na dnevnom redu. Po tome je njegov govor i nacrt druga ponuda Beču, u osnovi ekstremna kao i prva. Pritom treba naglasiti, da je plan na saboru 1861. bio odraz ne samo njegove ambicije, da lično i po vlastitoj osnovi povede nacionalnu politiku Hrvata u Austriji, nego je saborski govor odraz njegovih revolucionarnih shvaćanja, t. j. on je minimum, koji je Kvaternik, konspirator i buntovnik, jedino i mogao, u Austriji, tražiti. I Kossuth je u to vrijeme razmatrao mogućnost razgovora s Austrijom. Početkom 1860. pisao je iz inozemstva u domovinu, u vezi s osnovom, da se Austriji iz zemlje podnese memorandum (s 24.000 potpisa). On se izjasnio protiv bilo kakvih prijedloga Austriji, jer bi to samo kompromitiralo emigraciju, koja bezuvjetno hoće nezavisnost; prijedlog bi eventualno trebalo dati u obliku peticije, jer se jedino tada ne bi moglo govoriti o odcjepljenju.

³² Kvaternik, saborski govor 18. VI. 1861., Dnevnik sabora (za 1861.), Zagreb 1862., str. 210.

³³ Starčević, Nagodbe, Djela III, str. 303.

Sličnu mjeru može, međutim, opravdati samo neka opasna situacija, ali u tom slučaju treba prijedlog sastaviti tako, »da pred Evropom služi kao svjedočanstvo, da je narod, fiksirajući precizno minimum zahtjeva, htio tek istaći neizdržljivost postojećeg sistema, da je zemlja htjela nasuprot tome sistemu konstatirati prava, koja su izvan spora«. ³⁴ Takav dokument bio bi dakle samo manevar, koji ne može čak računati na uspjeh, jer predstavlja prijedlog, koji ujedno sadrži prijetnju, pa ga nijedna vlada ne će prihvatiti, a izložiti će progonima ljude, koji bi se prihvatili takvog posla. Može ga, politički, opravdati samo određena situacija.

Za Kvaternika se nužda za analogan postupak zasnivala na inozemnoj negativnoj od 1858./60. Austro-ugarska nagodba predstavlja uspjeh takve taktike, i ono, što je stara monarhija 1867. stvarno odstupila od svojih suverenih prava, zasnivalo se na zrelosti krize, koju je Kvaternik predviđao i navijestao već 1860.

U Peču su Kvaternika ocijenili kao sposobnog, dobro informiranog, ne osamljenog, pa zato i opasnog čovjeka, kojeg bi valjalo predobiti za vladu. To se vidi i iz citiranog odgovora od 9. IX. Glasanje u saboru o kraljevoj propoziciji, da Hrvati pošalju delegate u Reichsrat, trebalo je pokazati, može li se ili ne može računati na Kvaternika.

O tom je pitanju sabor odlučivao u prvim danima kolovoza 1861. Dotada je u državopravnom pogledu izglasana buduća čl. 42. sabora, sa svojim ogradama oko odnosa s Ugarskom, koje su prijale Beču. Kvaternik i Starčević izjasnili su se protiv toga članka, i Kvaternikov govor i nacrt su samostalan prijedlog o uređenju države. Držeći se dnevnog reda, koji pravaši nisu priznavali, sabor je započeo debatu o slanju zastupnika u Reichsrat, protiv čega se u diskusiji izjasnila većina govornika. Pristaše ulaza u Reichsrat tumačili su poslovni red sabora tako, da su usprkos negativnom stavu većine prema Reichsratu nastojali nametnuti debatu o pitanjima izvedenim iz glavnog pitanja: hoće li se ili ne će ići u Reichsrat, čak pošto je to osnovno pitanje posebno stavljeno na glasanje i ulaz u Reichsrat zabačen. Posao oko nastavka debate vršio je uz druge i Mrazović, koji je 2. VIII. uzeo u pretres Kvaternikov stav prema »zajedničkim poslovima« naglasivši, da Kvaternik priznaje zajedničke interese. Kad se Kvaternik idućeg dana ograđivao od Mrazovićevih tumačenja, ostao je i dalje pri svom prijedlogu od 18. VI. smatrajući, da je njegov prijedlog bolji od prijedloga poslanika A. Stojanovića, mađarona, jer daje rješnije, dok se Stojanovićev prijedlog svodio na čistu negaciju, na puko poricanje postavljenog pitanja o odnosu prema Austriji. Radilo se, dakle, o tome, kako će ljudi, koji su dali ili podržali program od 18. VI., Kvaternik i Starčević, u tom kritičnom času protumačiti svoj program s obzirom na kraljev poziv. Kad je 5. VIII. ban stavio na glasanje, ima li se ili nema debatirati o načinu uređenja zajedničkih poslova, Kvaternik i Starčević glasali su protiv s većinom od 69 glasova, dok su protivnici, t. j. pristalice nastavka debate o uređenju zajedničkih poslova, ostali u manjini sa 46

³⁴ L. Kossuth, *Meine Schriften aus der Emigration*, Leipzig 1882, II, str. 314

glasova. Starčević i Kvaternik napustili su svoj posebni program, da bi negativni odgovor na kraljev prijedlog dobio na težini, i to je bio politički veoma dosljedan postupak.

Starčević se više puta vraćao na saborsku negaciju Reichsrata od god. 1861. naglašavajući, da je stav sabora bio ne samo zakonit, nego i jedini ispravan stav, pa ga tumači i s obzirom na vanjsko-političke prilike i u vezi sa saborskim grupama. Njegov iskaz iz 1870. pokazuje još jednom osnovni stav pravaša i ujedno daje zadnji smisao Kvaternikovu ustavnom projektu: »Držeć se toga i pametna i zakonita stajališta, sabor imadijaše na kraljeve prijedloge i u kratko i dostojanstveno odgovoriti: kraljevina Hrvatska nikada nije pravno stajala u drugačijem odnošaju s Austrijom nego budi s kojom drugom državom. Nu Austrija, gazeć naša prava, pretvorila je našu samostalnu i neodvisnu kraljevinu u svoju općinu. Narod će hrvatski veselo prigrliti sredstva, koja mu se pruže, za srušiti ovo bezakonje, za uvesti u život ono zakonito stanje svoje domovine. Obstojavaši odnošaji među kraljevinama Hrvatskom i Ungarijom prestali su ratom god. 1848, ratom prenesrećnim po obe ove kraljevine, nu ratom međunarodnim. Ove kraljevine, kada i kako im se sviđi korisno i potrebno, urediti će svoje odnošaje i međusobno i naprama svim državama i narodima, ne čekajući poziv od njegova veličanstva.

A što narod i sabor hrvatski od njeg. veličanstva čeka i zahtijeva ovo je: neka njegovo veličanstvo upotpuni i ujedini našu kraljevinu, koja je izuđena osobito za gospodovanja njegove obitelji; neka njeg. veličanstvo upodpunjenoj kraljevini povrati njezin potpun ustav; neka njegovo veličanstvo dade dovoljno jamstvo i sigurnost narodu hrvatskomu, proti budućim vredanjima prava i proti upropašćivanju njegove domovine.«³⁵

Odredbe Kvaternikova ustavnog nacrtu, koje toliko odskaču od službenih programa za rješenje i nacionalnog pitanja u monarhiji do sklapanja austro-ugarske nagodbe, imale su upravo taj smisao: predložiti i postići j a m s t v a, da se stare zloupotrebe ne ponove.

O značenju saborske odluke, a zacijelo i načina, na koji je do te odluke došlo, rekao je Starčević u istome članku: »Hrvatskoga sabora zaključak koji očituje da narod hrvatski s Austrijom neima nikakovu skupnu korist, taj zaključak ja smatrah i po Hrvate i po Austriju znamenitijim događajem i od istoga Solferina.

On bijaše preznamenit po Hrvate. Jer oni se njime izvukoše iz onoga sramotnoga i pogibeljnoga stanja u kojemu do tada bijahu, iz stanja u kojem ih svi narodi smatrahu za slepo oruđe despotizma Austrije.«

»Ovaj zaključak bijaše preznamenit i po Austriju. Jer ona njime izgubi posljednji svoj podbočanj.«³⁶

Izlažući, da je tada trebalo da hrvatski patrioti, ljudi od utjecaja (Mažuranić, Strossmayer, Šokčević) podupru ono stanovište sabora u samom Beču, Starčević ponavlja svu onu revolucionarnu argumentaciju, kojom je Kvaternik u Beču »podupirao« svoju koncepciju austro-hrvatske

³⁵ Starčević, Nekolike uspomene, Djela III, str. 326.

³⁶ Isto, str. 341/2.

politike, i koje je pun i njegov saborski govor: Oni bi bili, prema Starčeviću, morali izlagati na mjerodavnom mjestu: »Da su Hrvati narod koj ne mari udarati na Austriju, nego je ruši i samim mirovanjem svojim: samo ako je ne brani, on ju već time ruši; da Hrvatima, za postati svojim narodom, za upropastiti Austriju, ni za rata poradi baštinstva Španjolske, ni za Karla VII (sic!), ni za prajskih ratova, ni za ratova Napoleonovih, ni god. 1848. netrebova ništa drugo, nego volja; da se je eto, u poldrug vijek, Hrvatima pet puta pokazala prilika za da se oslobode; da se, poslije Solferina, na takovu priliku ne bude dugo čekati; da je narod hrvatski jedini narod Evrope koj, trista i pedeset godina nevjerno trven i ubijan, ne samo nije napredovao, nego je propadao i nazadovao tako, da on danas razložno i pravo radi, kada navidi sreću, koju njegova braća pod Turčinom uživaju; da duh koj se je pokazao u saboru, vlada još u većoj mjeri u svemu narodu hrvatskomu; da se taj duh bude, ako se narodu pravica ne učini, prvom zgodom i u činu pokazati; da u Hrvatskoj za Austriju neima nikoga osim Slavosrba; da je narod hrvatski svakoga domaćega čovjeka koj je za Austriju, osudio kao neprijatelja svojega; da duh koj narodom vlada nije slijep, nego da će narod veselo prigrliti korist koju mu makar tko pruži, i da će dobročinitelju, makar taj upravo Austrija bila, zahvalan biti; da ne treba Hrvate nagoniti neka drugdje traže prijatelje koje, i svojom snagom, i ležajem svoje domovine mogu ne samo naći nego i probirati; da je zadnji čas Hrvatsku upotpunit i povratiti joj njezin potpun ustav; da protizakonito deranje u Hrvatskoj, za oteti nekoliko milijuna for. na godinu, ni izdaleka nenaknađuje tisuće milijuna for. jur izgubljenih, ni stotine drugih koje se budu izgubiti, ni ostale nesreće koje su već pritisnule i stopervo budu pritisnuti Austriju; da zamučati ove opstojnosti i nazore ne bi znamenovalo drugo nego hotice izdati kralja, i da kralj ako odmah ne zadovolji narod hrvatski, u očitu pogibelj, možda u propast baca sebe i budućnost svoje obitelji.«³⁷

Posebno je Mažuranić bio daleko od Starčevićeva shvaćanja, i svoju je borbu u Beču vodio na temelju teze o dokazanoj vjernosti Hrvata, porekavši time ma kakvu svoju vezu s »pokretačima« adrese hrvatskog sabora 1861., kojima je, povrh toga, pred kraljem, poželio da se dadu poučiti o boljem.³⁸ Mažuranić se zalagao za ulaz Hrvata u Reichsrat, dok je naglo kidanje Starčevića i Kvaternika (5. VIII.) s Kvaternikovim projektom od 18. VI. vodilo suradnji s Mađarima.

Ma da su manifestacije F. Deaka, vođe mađarskih liberala i najjačeg mađarskog političara toga vremena, o hrvatskom pitanju (članak od 23. III. 1861. u Pesti Náplou, prva adresa ugarskog sabora — 13. V. 1861.), izlazile u susret Hrvatima u stanovitom smislu, a Kvaternikova osnova od 18. VI. opet nudila i program za suradnju, okret pravaša (5. VIII.) prema Mađarima i mađaronima bio je ipak samo potez u skladu s načelnim političkim stavom pravaša, a nikakva orijentacija na Peštu. Do druge mađarske adrese (8. VIII.), koja je također benevolentna prema Hrvatima,

³⁷ Isto, str. 345/6.

³⁸ V. Redlich, o. c., II, str. 226/7.

ali i proturiječna i neodređena,³⁹ izglasala je većina hrvatskog sabora čl. 42., koji su pravaši zabacili i uvijek ocjenjivali kao pravu zapreku, da se dođe do suradnje s Mađarima; kako je većina sabora bila »narodnjačka«, a ne pravaši, nisu ni Mađari u svojoj drugoj adresi išli dalje, negoli su to sobom donosile prilike. I o tome je pisao Starčević, tumačeći o značenju saborovanja god. 1861.: »Pravac, što ga se drže hrvatski otadžbenici u saboru, bijaše: ne dati da se Hrvatska utopi u metafizičko biće koje se zove Austrija; dok ni Hrvatska ni Ungarija neima svoj ustav, ludorija bi bila da Hrvati i Mađari ugovaraju o stvarima koje neimaju i koje od njih ne stoje; Mađarima, proti skupnom neprijatelju gojit i pokazivat iskreno prijateljstvo. To je sve učinjeno; time je obranjena narodna čast i neodvisnost, o drugom se nije ni radilo ni raditi moglo.

Mađarski sabor ostavi Hrvatima »bijel list« za da na njemu napišu što im se sviđi. To je onoga sabora jedini pametan korak: Hrvate zvati ili odbiti, u ono vrijeme, bilo bi, naprama Austriji, škodilo nama i njima. Glavna je stvar da mađarski sabor priznade samosvojnost Hrvatske, time ne bijaše moguće da se smutnja zametne među nama i među Mađarima. Hrvati: moguše onaj »bijel list« prazan ostaviti pa napose raditi, i moguše na onaj »bijel list« napisati svoje zakone, ako Mađari pristanu, imamo međunarodni ugovor: ne pristanu li, svaka stranka ostaje o sebi. Znamo kako biskup Strossmajer i drugi Slavosrbi, narodnjaci, onaj »bijeli list« ispuniše.«⁴⁰

Da Starčevićeve ocjene o iznesenom stavu sabora 1861., i svega što je tome prethodilo, nisu bile pretjerane, vidi se, ako se usporedi njegov sud o našem saboru sa sudom Kossutha o mađarskom saboru 1861.: Kossuth je predbacivao Deaku stav »zakovitosti«, što nije značilo drugo, kaže Kossuth, negoli reći Austriji, da slobodno može cijepati drva na leđima Ugarske: ona ne će podići revoluciju. Čak ni stranka »odluke«, a ne samo stranka »adrese«, nije našla snage da kaže: »Uvijek je velika nesreća, kad jedan narod, da bi zaštitio svoj narodni život, mora pribjeći sili; ali ima slučajeva, kad je to nužno, i jer je to dužnost, Bog je sakrio budućnost očima čovjeka. Nitko ne može znati, što će nalagati još nepoznate okolnosti budućnosti. Mi nismo zvani, da prejudiciramo budućnosti.«⁴¹ Umjesto toga, kaže Kossuth, Mađari su proklamirali ostracizam na revoluciju. »Sabor od 1861 je svojim posljednjim dahom zadao težak udarac našim agitacijama.«⁴² U Hrvatskoj je Kvaternik već 1860. prijetio revolucijom, isto je činio Starčević od početka 1861. — preko akata riječke županije, sve do u sabor 1861., kad su se od obojice čule upravo onakve formulacije, kakve je propustio da iznese, prema Kossuthovu uvjerenju, mađarski sabor 1861., t. j. radikalnija većina mađarskog sabora povukla se svojom voljom pred umjerenijim tezama Deaka. Dotle se Mažuranić morao ograđivati od »pokretača« hrvatske saborske adrese. Nešto prije

³⁹ V. J. Pliverić, Beiträge zum ungarisch-kroatischen Bundesrechte, Agrar 1886., str. 213.

⁴⁰ Starčević, Nagodbe, Djela III, str. 302/3.

⁴¹ Kossuth, o. c., II, str. 651.

⁴² Kossuth, 1. c.

Kossutha (1880) konstatirao je i Starčević isto u pitanju stava mađarskog sabora: »Mađari se već god. 1861. predadoše Austriji, ter se radilo samo o tom kako ga se ovo podložništvo uredi.«⁴³ Dakle, prema Starčeviću, Mađari su se 1861. predali Austriji, a Hrvati upravo suprotno. Posljedice takvog stava hrvatskog sabora 1861. snosit će prvenstveno Kvaternik, i to također zbog uvida, što su ga službeni ljudi u Hrvatskoj imali ili dobili u njegovo diplomatiziranje u Beču god. 1860.

II.

Kvaternik je bio »opasan« čovjek (emigrant, zastupnik načela narodnosti), koji je osim toga ostavio Beču svoje ponude o ruskoj »tajnoj knjizi«. »Pozor« je, praveći se nevješt, iskoristio dio bečkih podataka, a Kvaternik, braneci se, nikada nije mogao javnosti dokraja objasniti, kako ga je katolički bog u njegovoj borbi za katolicizam ostavio na cjedilu. Tako se i kod Nehajeva (1932), velikog Kvaternikova poklonika, može čitati o »tajnoj knjizi«, koja je potamnila Kvaternikovo lice.⁴⁴

Sam taj spis, »tajna knjiga« nije dosada ocijenjen po zaslugi. Žestina, kojom se i 1862., a i 1871. htjelo moralno okaljati, obezvrijediti, ismijati Kvaternika, nije samo refleks ocjene, koju je Kvaternik dobio u Beču (opasan čovjek), nego daje građu i za ocjenu političke volje njegovih protivnika.

Još za trajanja sabora, 8. VIII. 1861., »Pozor« se razračunavao s t. zv. nedosljednošću pravaša: »Glasovanje od 5. o. m. demantiralo je mnogoga govornika, a ovo žalimo, to jest nam se našao daje, što ljudi drugo misle, a drugo govore, ili što jedno govore, a za drugo glasuju, samo da spase nekakvu popularnost, koja će napokon proći, kako je i došla.«

Pa citira »gesammtinteresističko« mjesto iz Kvaternikova govora i kaže: »Ove riječi nisu dometnute ili suviše, nego teku sasvim dosljedno iz cijeloga prijedloga; za ovaj prijedlog glasovao je još i neki drugi govornik (t. j. Starčević); a obadva ta govornika povela su se kasnije za Stojanovićem, te su mu svojom nenaravskom koalicijom i pomoću krajiških glasova pomogla, da je prodro svojim prijedlogom, da se neima ni glasati o onoj točki prijedloga manjine centralnog odbora (t. j. o uređenju zajedničkih poslova), koji smjera na ono isto, na što i rečeni prijedlog dvojice nedosljednih glasatelja.«

»Pozor« nije ostao na kritici i predbacivanju. 20. IX. piše: »Još koji tjedan, pa smo dospjeli do toga, da možemo narodu pokazati potpunu i savršenu nesposobnost nekih političkih nadrimudraca, kojima nismo ni do sada praštali, a od sada ćemo još manje, pa ako smo do sada govorili u figurama, od sada ćemo izrijekom.«

Zatim počinje (24., 25., 26. IX.) s kritikom svega Kvaternikova javnog rada god. 1861. i daje uvod u još težu raspru: »Mi se nadamo, da

⁴³ Starčević, Nagodbe, Djela III, str. 303.

⁴⁴ Nehajev, Rakovica, Zagreb 1932., str. 75.

će nam za malo vremena za rukom poći uputiti narod, da ovakovim ljudima uskrati povjerenje, ako im ga je ikada prikazivao. Žao nam je, što moramo pisati proti muževima, koji bi nas bili mogli pomagati u našem poduzeću; nu to nije naša krivnja, nego njihova.»

Kvaternik je, braneći se kasnije od napada, pisao, da su se stale javljati glasine o njegovu poslu u Beču. On sam pisao je i slao početkom 1862. na pregled nadležnoj vlasti u Zagrebu svoj II. svezak »Političkih razmatranja«. Već gotovo djelo zaplijenjeno mu je 4. III. 1862., a 12. istog mjeseca pisao je Kvaternik opet jednom Rechbergu, žaleći se na taj postupak Mažuranićevih organa. Taj njegov korak dao je povoda za opći napad potkraj aprila 1862. Čini se, da je prvi progovorio sam Kvaternik, reagirajući na glasine. Posebni otisak njegova objašnjenja (iz »Glasonoš«) nosi datum 25. IV. 1862.

Novosadski »Srpski dnevnik« povezoao je Kvaternikovo pismo na Rechberga od 1862. s poslovima 1860., pričajući o ruskoj tajni i određenoj svoti novca, »jer gdje koji znaju, da je on već jednom od Ruske zaiskao novaca, da ne izda neke tajne. Dakle od ruske vlade je iskao novaca, da ne izda, a od austrijske da izda; ovo je čitava ciganska trgovina.«⁴⁵

Prava pozadina ove vijesti, koja je samo prividno točna, sastojala se u ovome: Kvaternik je, pošto je Beč odbio njegov program, zatražio rusku političku službu javljajući, da posjeduje »tajnu knjigu«, koju želi vratiti Rusiji, i to uz odštetu. Odlučivši se, ma da gorljivi katolik, da »pravoslavne tajne« vrati Rusima, Kvaternik je samo dokazao, da mu je politika važnija od vjere. Tražeći od Rusije službu i novac poslije 9. IX. 1860., Kvaternik je postupao kao politički čovjek; kriza god. 1860., na koju aludira Šegvić,⁴⁶ a naširoko piše Nehajev,⁴⁷ sastojala se u tome, što se Kvaternik našao primoran da žrtvuje katolički interes, a nipošto svoje političko ni građansko poštenje. Naime, volio je da se obrati pravoslavnoj Rusiji, nego da se povede za sugestijama (katoličke) bečke vlade, koje se mogu razabrati iz citiranog bečkog spisa od 9. IX.

Tkalčev »Ost und West«, komentirajući Kvaternikov slučaj, uzima u obzir Kvaternikovu obranu u »Glasonoši« i o tom kaže: »Prepuštamo sudu naših čitatelja, da odrede, da li je čovjek, koji je to pisao, u stanju moralne i juridičke uračunljivosti. Naš interes na daljnjem toku ove historije je čisto ljudski i psihološki; politički ne može biti nakon toga objašnjenja.«⁴⁸

Riječka je čitaonica Tkalca brisala iz počasnog članstva, zbog njegova pisanja o Kvaterniku.⁴⁹

No još je »Pozor« imao da kaže svoje: 7. V. izjavljuje, da mu je dužnost da demaskira podle denuncijante; naime, ne valja u domovini smatrati velikim državicima ljude, koji su se izvan nje prikazali kao pravi šarlatani. 10. V. razračunava se s Kvaternikovom obranom, udara-

⁴⁵ Narodne novine, 7. V. 1862.

⁴⁶ Šegvić, Prvo progonstvo, str. 210.

⁴⁷ Nehajev, o. c., str. 107 i d.

⁴⁸ Agramer Zeitung, 29. IV. 1862.

⁴⁹ Vijest »Naše gore lista«, 5. V. 1862.

jući dublje nego što i sam sluti: »Zašto nam ne kaza g. K., je li pametno predviđao, da će gr. Rechberg za tu tajnu svoj politički sistem promijeniti? Misli li g. K., da je to moguće i da stoji u vlasti gr. Rechberga? Treba li tu zavisti i nazlobe, da se to nazove šarlatanstvom?« Prava je istina, da se Kvaternik nije pouzdavao u Rechberga, nego u pravo božje čudo.

Pitanje o Kvaternikovoј vjeri, od vremena do vremena, u božju intervenciju u njegovu političkom nastojanju, ne spada ovamo, t. j. može se tumačiti kao prost rezultat dubine i žara, ili fanatizma, kako se izrazio Šišić, s kojima se on predavao svojoj ideji. Na ovome mjestu treba sve ovo iznositi samo s jednog razloga, a taj je, da se pokaže, kako Kvaterniku katolicizam nije bio nadređen politici, t. j. da pitanje katolicizma ili vjere u dosadašnjem smislu, pa s time i pitanje ruske »tajne knjige«, nije uopće bitno za ocjenjivanje Kvaternikove političke borbe.

»Pozor« nije štedio ni Kvaternikov bečki politički program, za čije se konkretnosti, dakako, ne zanima: »Misli li g. K., da bi bio od gr. Rechberga kupio povlastice za svoj program na korist naroda hrvatskoga s novcem od Rusije dobivenim?«

Kvaternik je uzalud kušao skloniti »Pozor«, da mu štampa ustuk na gornje izvode. To je na kraju učinio »Naše gore list«, gdje je Kvaternik štampao svoj »Odgovor Pozoru«⁵⁰ — braneci se, kako je najbolje znao. Pred štamparskom parnicom, predan na milost i nemilost protivniku, u neizvjesnosti ne će li jednom u inozemstvu morati ponijeti teret iznesenih prigovora, Kvaternik šuti o konkretnostima i brani načelo korisnosti u politici.

Sve, što je Kvaternik u svojoj javnoj obrani rekao o »božjem« karakteru »tajne«, nije bilo bitno. Bitno je zapisao u dnevniku, a to i nije bilo za javnost. Prijatelji su spor cijenili kao prvenstveno politički; Kvaternik je i na sudu našao prijatelja, za koje nije mogao ni slutiti da postoje. A i radio je dalje, pa 1862. ujesen piše novo djelo »Hrvatski glavničar«.

Štampa je ovdje iznesena, da bi se vidjelo, koja su se sredstva upotrebila, da se lomi politički protivnik. Sam Kvaternik nije prestao raditi ni poslije zatvora (zbog štamparskog delikta). Iz Hrvatske se uklonio, tek kad je vlast pokrenula pitanje o njegovu ruskom podanstvu, 1863. Politički protivnici su time konačno dokazali, da su »zajedničke interese« shvaćali ipak drukčije nego Kvaternik.

III.

»Zajednički interesi« u političkoј raspru u Hrvatskoј tada nisu se nipošto ticali samo čisto političkih ili upravnih pitanja, o kojima se najviše govorilo i na saboru, već su se ticali i ekonomskih problema, ma da se o njima mnogo manje govorilo, a zaključivalo na saboru veoma malo. Pri-

⁵⁰ Kao prilog, štampano 5. VII. 1862. Posebni otisak toga spisa nosi dat. 20. V. 1862.

rodno je, da je »zajedničke interese« na saboru tumačio i pobijao s toga stanovišta upravo Starčević, na svoj specifični način. Kvaternik, koji je ponio teret nacрта za hrvatsko-austrijsku politiku, razračunavao se s ekonomskom problematikom na konkretnom, agrarnom pitanju. Svojim stavom na saboru 1861. prema agrarnome pitanju, Kvaternik je pokazao, bez kojih se ekonomskih temelja nije tada mogla zamisliti čak ni njegova austro-hrvatska politika, a pokazao je i to, kakav se stav prema agrarnoj problematici u tadašnjoj Hrvatskoj nametao onome, tko bi prihvatio dosljednu nacionalnu politiku, onakvu kakvu je Kvaternik već kušao voditi bez Austrije i izvan Austrije. Sabor o tim pitanjima nije donio zaključke, ali je primio prijedloge nekih poslanika, i odbor ad hoc je prema tim prijedlozima zauzeo stav. Osim toga, na sabor su stizale žalbe seljačkih općina, koje su odražavale svu težinu položaja.

Dva poslanika, M. Hrvat i S. Vuković, između ostalih, iznijeli su sredinom svibnja i ovakve prijedloge: »Imade se do daljnega zakonskoga ustanovljenja obustaviti rješenje svih na temelju dosadašnjih neustavnih zakona i naredaba do danas neriješenih predmeta, protezali se oni na komasaciju i segregaciju,⁵¹ ili pako na otkup i izriješivost zemalja, bili oni (t. j. predmeti) u području političkih (t. j. upravnih) oblasti ili pako urbarskih sudova« (Hrvat).⁵²

»Svako pravo vlastelina, kao gornoga i činženoga gospodina naspram gornjačkom i činženom posjedu prestaje za uvijek i prelazi u pravi i nedvojbeni posjed gornjaka i činženjaka, kao dosadanjeg faktičnog posjedatelja. Sve daće od gorničkih i činženih zemalja, kao i sva ostala, urbarska i ine naravi podavanja odkupit će se novčanom odštetom, koju osigurava država« (Vuković).⁵³

Ovi prijedlozi proglašavaju nevažećima carske agrarne patente, za gorne i činžene zemlje traže obvezatni otkup uz garanciju, t. j. pomoć države. Carski patent od 1853. proglasio je obvezatni otkup strogo urbarskih zemalja, a gorne i činžene ostavio slobodnoj pogodbi, dopustivši da seljak dijelom tih zemalja otkupi preostali dio, koji bi onda bio njegovo potpuno vlasništvo.

Ministar Bach⁵⁴ obrazlagao je veoma napredno, oslanjajući se na javno mišljenje u Hrvatskoj i na običajno pravo, da su se gorne i činžene zemlje tretirale i da treba da se i dalje tretiraju u interesu seljaštva. Ali je bitno, da ih njegov patent ne obuhvaća pod državnu garanciju pri otkupu, a to je značilo: da će one do daljega biti predmet spora. Sve do 1861., a i kasnije, plemstvo ih je svojatalo pod titulom alodijalnih posjeda, a seljaci su tome suprotstavljali običajno pravo. U pitanju tih zemalja trajao je provizorij, i u interesu je bivše feudalne gospode bilo, da taj provizorij i potraje, kao što je trajao i u drugim agrarnim pitanjima

⁵¹ Usp. R. Bičanić, Počeci kapitalizma u hrvatskoj ekonomici i politici, Zagreb 1952., str. 94 i d., 101.

⁵² Spisi sabora 1861., II, Zagreb 1862., str. 54.

⁵³ Spisi sabora 1861., II, str. 56. Usp. A. Cesarec: E. Kvaternik i ekonomski problemi njegova vremena, »Izraz«, Zagreb 1940., br. 5, str. 225—226.

⁵⁴ V. M. Vežić, Urbar hrvatsko-slavonski, Zagreb 1882., str. 532, 554.

(pitanje šuma, pašnjaka, općinskih zemalja i dr.), dajući najutjecajnijem sloju u zemlji priliku za legalnu i nasilnu otimačinu zemlje.

Izjasniti se na saboru za poništenje patenata o agraru i za obvezatni otkup gornih i činženih zemalja značilo je udariti u najosjetljiviju točku najbogatijeg sloja u Hrvatskoj, bez obzira na to, što ti prijedlozi predviđaju otkup, odnosno priznaju osnovno zakonsko načelo, po kome su se ti sporovi u osnovi rješavali do 1861.

Mjesec dana pošto su spomenuti poslanici iznijeli svoje prijedloge, Kvaternik se 18. VI. u svom govoru izjasnio za operaciju rasterećenja zemalja, t. j. on u agrarnom pitanju, bez ikakvih detalja, priznaje osnovu, na kojoj su se rasterećivale seljačke zemlje iza revolucije. Dakle, kao što je u državnom pravnom pogledu na saboru 1861. priznavao zajedništvo austrijskih naroda, tako je i u agrarnom pitanju respektirao osnovni zajednički, klasni interes centralne vlade i najbogatijeg sloja u zemlji, jer mu je cilj i bio da predobije ne samo vladu, nego i sabor.

Međutim, Kvaternik nije predobio sabor, uza sva priznanja, koja su se za saborovanja čula. M. Polić je u navedenom djelu ustvrdio, da je Kvaternikov prijedlog bio »neizvediv«, ne postavljajući pritom ništa, što bi bilo nalik na pitanje o genezi, odnosno socijalnim i ekonomskim osnovama saborskih programa, pa dosljedno ni Kvaternikova.⁵⁵

Pitanje o izgledima na uspjeh nešto modificirane radikalne nacionalne politike na hrvatskom saboru 1861., a i kasnije, ne može se dijeliti od pitanja, koji je ekonomski interes — prvenstveno treba imati na umu veliki zemljišni posjed, bio on zastupan izravno i očito na saboru ili ne — svojom materijalnom snagom djelovao na političko zbivanje u Hrvatskoj (kao što je djelovao i na dnevni život, u pozitivnom i negativnom smislu); pritom se također mora uzeti u obzir, da je krupni zemljišni posjed i svojim socijalnim porijeklom bio vezan za centralnu bečku vladu, osim što ga je neposredno tangirao zadnji smisao bečkih zakonskih propisa o agraru. Upravo se na te snage i odnose i nadovezivala Kvaternikova i politička i »agrarna« koncesija u nacrtu ustava.

Kvaternik se još 1860. mogao uvjeriti, da u Beču ne pristaju na njegove prijedloge, a po reakciji na njegov govor u saboru mogao je uvidjeti, da ni preko sabora ne će postići svoj cilj. U takvoj situaciji, dok je još branio svoj prijedlog kao cjelinu (još 3. VIII. 1861.), on je u agrarnom pitanju već zauzeo radikalniji stav: pristao je uz navedene prijedloge poslanika Hrvata i Vukovića, što je izjavio pred saborom 4. VII. Takva procjena agrarne problematike, smisao koje je gore izložen, vodila je nužno u posvemašnju negaciju »zajedničkih interesa« na čisto političkom planu, pa je Kvaternik 5. VIII. odustao od svoga nacrtu, priključivši se negaciji Reichsrata. On je, dakle, već 4. VII. zadao težak udarac »zajedničkim interesima«, ne priznajući austrijske agrarne zakone za Hrvatsku i ne priznajući zajedničku korist vlade i velikog posjeda,

⁵⁵ Pitanje o ekonomskim osnovama za politiku hrvatskih stranaka u XIX. st. namjeravam raspraviti u posebnom radu.

čiji se autoritet, odnosno konkretni materijalni interes, i povezivao putem pozitivnog zakonodavstva.

Kvaternikova »lijeva« orijentacija u agrarnom pitanju nije došla samo kao konsekvencija neuspjeha na saboru. Ona je imanentna nacionalno-revolucionarnom programu, i ima, kao i Kvaternikovi vanjsko-politički argumenti u Beču i na saboru, karakter prijetnje — samo na socijalno-ekonomskom polju. Kvaternik je i u emigraciji (1864) izlagao u osnovi isti »agrarni« program, za koji se izjasnio na saboru 1861., i to kao dio svoga oslobodilačkog programa. On je tom zgodom predstavniku poljske emigracije, svome suradniku, razlagao »stanje seljaka spram plemićkog posjeda; razne daće i odnošaje obterećene razloživši mu, s opaskom: kako bi bilo nužno, da narodna vlada digne gornicu uz naknadu — za neke vrsti gornice; jura regalia (t. j. da digne, ukine); zatim šumarstvo i žirovinu da uredi, te tako Austriji predupredi i ljubav puka postigne«. ⁵⁶

Kvaternik je u svojoj agitaciji vodio računa o različitim svojstvima ili i interesima onih faktora, s kojima je, u različitim situacijama, morao računati, ako je želio da ostvari svoj program; a on je bio spreman da ga pokuša ostvariti nizom raspoloživih faktora svoga vremena. Želeći 1861. da predobije sabor, on u svome programatskom govoru nije tangirao materijalni interes bivših povlaštenika u zemlji, odnosno smatrao je, da je potrebno i nužno, da u njegov ustavni nacrt uđe i opća odredba o rasterećenju zemalja, koja je bila od najvećeg dosega. Zatim, kao i u pitanju ulaza u Reichsrat, on se dao na revolucioniranje i na tom terenu.

IV.

Zapisi Kvaternikova dnevnika za god. 1867.—69., dijelom objavljeni dijelom dosad nepoznati u javnosti, pokazuju, kako se on u to vrijeme odnosio prema mađaronima i s kakvim računom. Pritom treba imati na umu, da su se u prvoj polovini toga vremena mađaroni spremali da sklope nov državni ugovor s Hrvatima, a u drugom su ga dijelu ostvarili na način, koji pravaši nisu priznavali kao zakonit. U prvoj etapi postojala je teoretska mogućnost da pravaši uđu u vladu, a u drugoj, da bar stvore stranku. U ovom drugom poslu je Kvaternik i želio raditi, ali nije mogao uspjeti, pored ostaloga i zato, jer je i 1867., kao i 1861., bio »opasan čovjek«, »diabolus rotae« — đavolov advokat —, veoma smion, vitalan i vješt taktičar, koji je imao svoj stalan cilj, pa mu se nisu smjele dati slobodne ruke.

Nehajev je 1932. iznio neka data iz dnevnika o odnosu Rauch-Kvaternik, ⁵⁷ pritom obračunavao s pitanjem, da li je postojala, odnosno kakve je vrste bila veza pravaša s Rauchom. Nehajev je iznio dosta materijala, ali nipošto sav; pokazao je dodirne točke između Raucha i Kva-

⁵⁶ Kvaternik, Dnevnik, 2. VI. 1864.; usp. Šegvić, Drugo progonstvo, str. 115. Šegvićev tekst ne odgovara doslovno izvornom zapisu.

⁵⁷ Nehajev, o. c., str. 145—156.

ternika (o Bosni, Krajini), pri čemu ne znamo, koliko je Kvaternik govorio u svoje ime, a koliko u ime svoje grupe. Nehajev je istakao, da je Rauch vratio Kvaternika u sva građanska prava (Kvaternik se vratio u Hrvatsku sredinom 1867. kao ruski podanik, pod prijetnjom izгона). Iz dnevnika se vidi, da se Kvaterniku itekako radilo o tome da legalizira svoj boravak i opstanak u Hrvatskoj. Međutim Nehajev nije rješavao pitanje, da li je i kakav je politički cilj imao Kvaternik, odnosno pravaši, u svom kontaktu s Rauchom.

Iz dnevnika izlazi, da je Starčević, a ne Kvaternik, računao s veoma tijesnom suradnjom s mađaronima (od srpnja do studenoga 1867.); da je ta kombinacija propala, zbog čega se Starčević povukao i, kako je utvrdio J. Horvat,⁵⁸ odbijao čak da izdaje politički pravaški list (početkom 1868.). 11. I. 1868. sastao se sabor, koji će 24. IX. te godine prihvatiti nagodbu. Početkom rujna 1868. Starčević među suradnicima ponovo pokreće pitanje pravaškog lista, i 20. IX. izlazi prvi broj lista (»Hervat«), koji s nekim izmjenama izlazi sve do Rakovice. Ali se napose Starčević ograđuje od svake suradnje s mađaronima.

Dolazak Kvaternika u Hrvatsku popratio je Andrassy ovakvim telegramom na kancelara Kuševića:

»Kvaternik opasan čovjek koji se rusificirao, i također je u zemlji, blizu Rijeke. Obavijest Cseha,⁵⁹ i izvedi da se Kvaternik izagna.«⁶⁰ Kancelarija se 6. VII. obratila prezidiju ministarskog vijeća policajnom odsjeku, a odatle su dali ovakvo mišljenje: »O držanju Eugena Kvaternika u inozemstvu u posljednjim godinama nisu ovamo stigle nikakve vijesti. To svakako dopušta, da se isti zacijelo nije za to vrijeme upuštao u neko znatnije rovarjenje, ma da se samo po sebi razumije, da s druge strane u tome nipošto nema dovoljno podloge, da bi se moglo zaključiti na promjenu njegova političkog mišljenja.

Uostalom, Kvaternikov prevratni rad u ranijim godinama bez sumnje je dobro poznat Vašem blagorođu, pa stoga držim da treba i u stvari i kod presuđivanja o dopustivosti njegova povratka u Hrvatsku, prije svega razmotriti hrvatske prilike, i držim da valja Vašem visokorođu prepustiti sud, da li i uz koje uvjete se može udovoljiti Kvaternikovo molbi«⁶¹ (t. j. za povratak u Hrvatsku). U slučaju da Kancelarija udovolji molbi, ministar moli, da ga kancelarija obavijesti.

Ova verzija je i odlučila; kad je Rauch dobio na rješenje Kvaternikovu molbu, on odmah stavlja pitanje o Kvaternikovu ruskom podanstvu, i određena je stigla na bečko ministarstvo, ali je Kvaterniku nisu uručili pune dvije godine. Između Raucha i Kvaternika zapodjeli su se zapravo pregovori, u kojima je Kvaternik tražio otpust iz ruskog podanstva, a Rauch suradnju s mađaronkim novinama.

⁵⁸ J. Horvat, o. c., str. 310—320.

⁵⁹ Tada kraljevski komesar na Rijeci.

⁶⁰ Državni arhiv u Zagrebu, Spisi prezidija Hrvatske dvorske kancelarije 267 b/1867., 6. VII. 1867.

⁶¹ Staatsarchiv Wien, kao gore, Min. policije 3726/I/1867.

Kvaternik kroz dnevnik stalno zapisuje svoje uvjerenje o slabosti mađarona, o njihovoj neprilici, i njihovu benevolentnost tumači upravo njihovim lošim političkim položajem, nepopularnošću, neuspjehom. Rauch Kvaternika stalno prima, ali Kvaternik pritom nije znao, da je stav, kakav je zastupan u Andrassyjevu telegramu, zauzelo i predsjedništvo vlade, što ujedno objašnjava, zašto je Kvaternik tek u rujnu 1869. dobio odrešnicu od ruskog podanstva. Iz Beča su pod 15. IX. 1867. javili Kancelariji: »Prema povjerljivim glasovima treba da zagrebačko namjesništvo pozove poznatog Eugena Kvaternika u redakciju poluslužbenog hrvatskog lista, kao redaktora. Kvaternik se, kao što je Vašem blagorodu poznato, prošlih godina u političkome pogledu držao veoma dvosmisleno i napose se istakao svojim neprijateljskim stavom prema mađarstvu.

Obzirom na Kvaternikove antecedencije i njegov spletkarski karakter, iznijeto je mišljenje, da se njemu jedva s pouzdanjem može povjeriti redakcija vladinog lista, koji bi morao zastupati stvar unije s Ugarskom.«⁶² Nepovjerenje prema Kvaterniku, koje je jasno izrazio Andrassy, pretežno je nad mišljenjem od 6. VII., kad se pomišljalo, da se Kvaternik nekako upotrebi.

Rauchov neposredni zadatak bio je: sklopiti nagodbu, i za tu je svrhu trebao podršku. Nastojao je predobiti ne samo Kvaternika, nego i Starčevića, upravo dobrim postupkom prema Kvaterniku. On je tako i postupao, ali se nastojanje mađarona nije svelo samo na to. Starčević stalno nagovara Kvaternika, da se vlada, kao da je njegova stvar riješena, jer da su vladini postupci oko procedure s ruskim podaništvom samo formalnost. 23. VIII. javio je Starčević Kvaterniku, da čuje »iz sigurna izvora da u Pešti puše vjetar koji hoće da se Mađari sa Hrvatima à tout prix pogode i da su na sve pripravní tako, da među nami i dosadanjimi Mađaroni neima nikakve razlike.« — »U svrhu da se s dotičnima među nama razgovorimo, biti će najbolje da na kratko vrijeme amo dojdeš: Ostalo usmeno.«⁶³

Kad je Kvaternik 3. IX. stigao Rauchu na razgovor, i kad je počeo razgovor o listu, Kvaternik izjavljuje, da o tome planu zna od Starčevića. Tu su i uglavljene pogodbe: list ne bi pisao o mađarizmu ništa, a Rauch želi sa svoje strane svesti stranke na manji broj, i to ne kao neku fuziju mađarona i pravaša, nego bi pravaši imali da »preuzmu Pozorovo stado«.⁶⁴ Dakle, pravaši bi imali da privedu Pozorovo stado pod nagodbu, koja se u Hrvatskoj spremela, dok je austro-ugarska nagodba već bila gotova stvar od početka 1867. Kvaternik se, međutim, ograđivao od mađarizma, pa nije dopušteno kombinirati, šta bi bilo od nagodbe, da su se pravaši dali na taj posao.

Kvaternik nije ništa zabilježio u vezi s dogovorima, o kojima je iavio Starčević. Ustvare, Kvaternik je, a zacijelo i Starčević, čekao na razrešnicu od ruskog podanstva, kao prvocrazredni dokaz volje za sporazum.

⁶² Staatsarchiv Wien, kao gore, Staatsrathspräsidium, Polizeiabteilung, 5059/I, 1867.

⁶³ Kvaternik, Dnevnik, u rukopisu, 23. VIII. 1867.

⁶⁴ Notu o »Pozorovu stadu« Nehajev nije štampao.

Sa znatnom mjerom zloradosti Kvaternik zapisuje 11. X. 1867. o mađaronima: »Dobro da ste mi reversom (obećao je pismeno, da se ne će baviti politikom, kao ruski podanik; Lj. K.) ruke i jezik zavezali, dok me ne učinite Austrijancem; nisam bar dužan se izraziti spram mađarona ni levo ni desno; pače ni ne smijem.« Mađaroni i dalje nagovaraju Kvaternika na suradnju u novim mađaronskim novinama. Ali, iza 15. IX. više se ne govori o novom listu na stari način. Dogovori, o kojima znamo tek da su se pripremali, presječeni su svakako sudom policijskog odsjeka pri predsjedništvu vlade: pravaši nisu dobrodošli i nisu poželjni za pojačavanje mađarona.

Početkom studenoga 1867. pokazalo se, da domaća vlada nije kadra izboriti Kvaterniku uvjet, koji je on postavljao. Rauch govori o teškoćama u Beču, i time je dokrajčena veoma smjela Starčevićeva nada. Njega, koji je Rauchove postupke, dozvole i molbe, što ih je sugerirao Kvaterniku, smatrao formalnošću, moralo je odgađanje rješenja Kvaternikove stvari temeljito uvjeriti bar u to, da mađaroni žele pravaše kao pomoćnike, ali ne kao saveznike, da od pogodbe à tout prix nema govora.

Također se iz iznesenoga vidi, da se Kvaternik 1867. prije svega borio za slobodu kretanja, a kakve političke koncepcije prema mađaronima nije izneo. Komentirajući Starčevićovu vijest o pogađanju à tout prix, nazvao je to prijeverom i nemogućnošću.⁶⁵ Iz dnevnika se također vidi, da je Starčević na neki način poticao Kvaternika na akciju, uvjeravajući ga u ozbiljne namjere mađarona. Međutim, pravaši su se već 1861. pokazali kao nepouzdana saveznici (narodnjaka), Kvaterniku se ne čaje sloboda kretanja, da ne bi u pogodbenom saboru došlo do kakvih iznenađenja.

Tema o pokretanju pravaškog lista povezuje u jednu cjelinu sve mjere pravaša u tim godinama, i »Hrvat« i »Hrvatska« su konkretni rezultat tih razgovora. Razgovori prolaze kroz različite faze, a na te faze, iznutra, djeluje posebno lična Kvaternikova situacija, posebno Starčevićeve koncepcije.

J. Horvat je u svojoj knjizi o Starčeviću (1940) iznio Starčevićovo svjedočanstvo (iz 1878.) o dogovorima s Kvaternikom i strankinim čovjekom Matokom, s početka 1868., o tome, kakav bi ton trebalo da ima pravaški list.⁶⁶ Starčević je insistirao da bude oštro protunarodnjački, a ona dvojica su preporučali blaži ton, kako bi se predobili narodnjaci. t. j. »Pozorovo stado«. Drugim riječima, Kvaternikova je težnja tada bila, da stvori pristaše, t. j. stranku u pravom smislu riječi. To je, dakle, imao biti i cilj njegova političkog rada, ako bi imao slobodne ruke. U to vrijeme Starčević više ne podržava veze s mađaronima, ne mari za stvaranje pravaške stranke i njegov zahtjev da se udara po političkim protivnicima bude u listu stvarno proveden. Prema Kvaternikovu dnevniku, Starčević je, zacijelo poslije mnogih diskusija, početkom rujna 1868. pristao da se pokrene list. Rauch je na to u načelu pristao još u ožujku iste

⁶⁵ Kvaternik, Dnevnik, 23. VIII. 1867.

⁶⁶ J. Horvat, o. c., str. 309—321.

godine. Kvaternik nema zapisa u dnevniku od travnja do kraja kolovoza 1868., on nije ništa zapisao o diskusijama oko lista, kome će glavni cilj biti, da širi pravaške ideje; pritom će list štedjeti mađarone. Ali pravaši ne će surađivati s njima. Mađaroni su puni sumnje, i iz Zagreba »Hervatov« program odlazi u Peštu s notom, da je »veoma sumnjiv«; kad su mađaronske novine najavile »Hervat«, Kvaternik je zapisao: »Sad već ne će moći ignorirati lupeži (t. j. mađaroni) važnu po njih stvar (t. j. pravašku borbu), koja će im činiti razbijati glavu.«⁶⁷

Kvaternik je za sve vrijeme kod Raucha tek agitirao; jedna od njegovih tema, kod Raucha, bila je i ta, da će se pravaši obratiti grofu Juliju Jankoviću za pomoć, ako ih Rauch ne bi podržao (Janković je oponirao službenoj redakciji nagodbe, 1861. bio je vođa mađarona). Za vrijeme iza 31. XII. 1868. Kvaternik je imao i realnu osnovu za takve istupe, jer se Janković interesirao, »ako bi mi, i šta bi mi htjeli promijeniti na nutarnjem našem programu, ako bi se mogli sporazumjeti, da bi se Janković, Pejačević i drugi velikani s nama združili.«⁶⁸ To je bila Starčevićeva vijest. Kvaternik je u zapisu podcrtao **unutarnju** politiku, što bi moglo značiti, da su se »velikani« slagali s njihovom **vanijskom** politikom.⁶⁹ No o kakvim razgovorima nema zapisa. Starčević je Jankovićeva glasnika uputio na prva dva broja »Hervata«, ne ulazeći očito u raspravu.

Tek za pola godine Kvaternik se javlja Jankoviću, želeći da ga pridobije, da pomogne list, koga je Matok (financijer lista) bio napustio, a izdaleka mu je predložio i pokroviteljstvo nad strankom, tražeći razgovor s njime. Janković se pretplatio na »Hervata«. Kvaternik kaže, da je Starčeviću pročitao svoj list na Jankovića, i piše: »On odobrava taj moj korak i znatizeljan je o uspjehu njegovu.« To znači, da su pravaši, ne htijući se obraćati Rauchu u situaciji, kad ih je Matok iznevjerio, Jankovića smatrali pogodnim pomagačem.

Janković je odgovorio 9. VIII. s time, da će tek zimi biti spreman za razgovor. A Kvaternik izražava sumnju u njegove iskrene namjere i tvrdi, da mu je bilo samo do novčane pomoći za izdavanje njegovih spisa. No čini se, da nije ostalo na negodovanju s Kvaternikove strane, jer dnevnik (2. X. 1869.) kaže: »Govorismo (t. j. sa Starčevićem) glede Jankovića, uz Verklausuliranje mogao bi pristati uz našu stvar i javno.« To znači, da su bar razgovarali, ako ne i dogovorili se.

Potkraj 1868. i početkom 1869. pravaši su očito neraspoloženi prema vladi. 2. I. 1869. dao je Starčević mađaronu Stojanoviću, koji ga je nagovarao na javni rad povrh »Hervata«, ovu izjavu: »Starac mu shodno odgovori, da on ni svoju ličku svinju ne bi hotio osmraditi tim, da u javno saborsko ili ma kakovo djelovanje se upusti. Mi smo radili, dok se s poštenjem dalo; sad, kad je sve prodano i zaigrano, značilo bi sramotiti se, miješati se u što; neka sad dotični kašu izjedu, koju skuhaše.«⁷⁰

⁶⁷ Kvaternik, Dnevnik, rukopis, 25. IX. 1868.

⁶⁸ Kvaternik, Dnevnik, 31. XII. 1868.

⁶⁹ Kvaternik je u inozemstvu više puta napominjao grofa Jankovića kao lice, koje bi podupiralo hrvatsku politiku.

⁷⁰ Kvaternik, Dnevnik.

Kvaternik se slagao s time; s Rauchom govori otvoreno: »Što će nam koristiti i što nam može koristiti što smo se sad prodali Nijemcima i Mađarima? Bude li nam materijalno bolje? Ne budu li ta dva faktora, usprkos one devetorice, što li, delegiraca hrvatskih, radila, što budu htjela glede novaca i vojnika i svega? Nebudete li vi samo faktor izvršujući tuđe prohibitke na smrt našu? A čekati u pravu svomu, uvrijeđena dostojanstva, zar ne bi bilo probitačnije? Bi li se usudilo činiti, što čine neprijatelji naši, pred nama složnima? I na to mi nije znao odgovoriti.«⁷¹

To je dakako ton Starčevićeve apstinencije i također indirektni nagovor na politički savez, no još veoma općenit. Ali Kvaternik ne će ostati na tome. Privremeno, Kvaternik nema prijedloga, i na Rauchovu primjedbu, da će raditi zajedno, Kvaternik zapisuje: »Kako on to misli, Bog zna; i Stari misli, da se to valjda proteže na njegov pristup k našoj stvari danas sutra; jer da bi ja uz njega pristao, to ne može očekivat« (13. VII. 1869).

Kvaternik posve jasno ispovijeda Rauchu svoju i svojih drugova mržnju na Austriju, i to u vezi s postupkom u Granici. J. Horvat bavio se u spomenutoj knjizi iscrpno tim problemom,⁷² pa bi se s tim u vezi moglo zaključiti, da je to bila linija zajednička pravašima i Rauchu: nepovjerenje i mržnja prema Austriji. Zato bi uopće cijelo pitanje o tadašnjem odnosu mađarona i pravaša trebalo postaviti ne u smislu, koliko su usluga pravaši učinili Rauchu, nego do koje mjere su se stanovita Rauchova nastojanja poklapala s pravaškim shvaćanjima, odnosno i na kojem se temelju lijevo mađaronsko krilo dogovaralo s pravašima.

Kvaternikovi pregovori s Rauchom također su jedan od niza Kvaternikovih pokušaja, da svoj program izbori, uzimajući u obzir »okolnosti«. Prvi puta Kvaternik zapisuje osnovu za dogovore 9. X. 1869., kad je Rauchu izlagao koncepciju trijalizma: »Razvio (sam mu) opet načela naša glede Austrije, Ungarije, inostranstva. Kako shvaćamo mi uniju, da bude Mađarima protiv Rumunjima, nama proti Srbima bedem. Na tom temelju bi se morali sporazumjeti. Što je trijalizam? On i danas već postoji glede triju ministarstava i landvera. Tu je polje zajedn(ičkog) rada.«⁷³ Ali je Rauch pri tome razgovoru pokazao, da pravašku »Hrvatsku« treba prije svega protiv narodnjačkog »Zatočnika«, a Kvaternik je trebao da zna, da Rauch nije mogao odlučivati o trijalizmu, iako se, kako hoće i J. Horvat, sam vladao prilično samosvijesno i imao svoju koncepciju o organizaciji Hrvatske.

Kvaternikova skica o trijalizmu ne spominje nagodbu, već govori o uniji (t. j. s Ugarskom), koja bi Hrvatskoj dala položaj trećeg člana u monarhijskoj zajednici. Tu skicu treba shvatiti kao uvod u konkretnije razgovore i istaći kao još jedan primjer o tome, kako se Kvaternik orijentirao između činjenica i svojih težnji, o kojima, kao principijelnima,

⁷¹ Kvaternik, Dnevnik. 8. I. 1869.

⁷² J. Horvat, o. c., str. 335—340.

⁷³ Arhaični oblici (padeža) izmijenjeni su u svim tekstovima: Kvaternika, Starčevića i štampe; starinski izrazi i sklop rečenica ostali su netaknuti.

daju nov dokaz njegovi navedeni »mađaronski« zapisi u dnevniku 1867./69.

Ne želeći i ne mogući da u potpunosti osvijetli težnje, programe, djela i odnose stranaka i grupa u Hrvatskoj, a ni njihov odnos prema drugim faktorima politike u austrijskoj monarhiji 1860./61., odnosno 1867./69., ovaj rad je prije svega želio pokazati, kako je agirao Kvaternik, i zašto je Šišić mogao reći, da je Kvaternik i svojom energijom daleko nadilazio »ne samo svoje stranačke drugove, nego i veću čest svojih suvremenika«.

Navedeni primjeri (za »austrijski« program 1860./61., za »mađarski« tada i 1869.) pokazuju, u koje je ime i s kojim ciljem Kvaternik tražio zajednički jezik s partnerima unutar monarhije: on je želio da za Hrvatsku izbori maksimum »državnosti« u datim okolnostima. U tim razdobljima on se služi argumentima i nagovaranjem, kao što je u inozemstvu i napokon u Rakovici nastojao da problem riješi silom oružja.

R É S U M É

Basant son étude sur l'action de politique extérieure de E. Kvaternik (1858—1860 et 1863—1867) ainsi que sur le matériel encore inédit, l'auteur expose: 1) comment E. Kvaternik traite la situation de Croatie dans le cadre de la monarchie autrichienne en 1860; 2) quel est le rapport de sa proposition politique de 1860 à la cour (de Vienne) et de son attitude (et celle de Starčević) à la Diète croate de 1861; 3) comment l'opinion publique de Slaves du Sud a reçu ces efforts, surtout ceux de Kvaternik; 4) l'attitude de Kvaternik (et de Starčević) vis à vis les magyarophiles 1867—69.

L'auteur démontre qu'avant la parution du diplôme d'octobre, en 1860 déjà, Kvaternik s'est prononcé contre la centralisation et fédération en Autriche, exigeant une monarchie organisée sur le principe national. Dans le même sens Kvaternik a commenté le diplôme d'octobre, le critiquant avec une perspicacité et prévoyance, que plus tard l'histoire même de monarchie, et celle des Slaves du Sud a attestées.

De même, l'auteur expose que l'activité de Kvaternik (et de Starčević) à la Diète croate de 1861 se lie logiquement aux propositions qu'il a faites à la cour en 1860. D'après l'auteur la caractéristique de cette action est la suivante: l'adaptation du programme révolutionnaire aux conditions sous lesquelles il a été rédigé c'est à dire les deux, le programme de Vienne (1860) et celui de la Diète croate (1861) représentent le minimum du programme révolutionnaire.

Dans le même sens l'auteur interprète l'action de la Diète croate du 5. VIII. 1861 et démontre la réaction d'une partie du public yougoslave contre le programme du parti de Kvaternik (stranka prava) — (l'attitude de »Pozor«, »Srpski dnevnik« et »Ost — und West«). L'auteur souligne que le moment religieux dans l'activité politique de Kvaternik en 1860, qui est entré dans la polémique politique de ce temps, n'est pas essentiel pour l'évaluation des idées politiques de Kvaternik, quoi qu'il ait laissé de traces dans la littérature presque jusqu'à nos jours (1935).

Montrant Kvaternik comme un lutteur politique conséquent et obstiné pour la libération de Croatie sous l'Autriche, l'auteur évalue son attitude vers Vienne (1860-61) et celle vers la Hongrie, c'est à dire vers les magyarophiles 1867/69, comme les tentatives dirigées dans le sens de tirer le programme sans le moindre détriment du principe fondamental national et révolutionnaire de son programme. L'attitude de Kvaternik envers le problème agrarien de ce temps est commentée dans le même sens. Quant aux rapports de Kvaternik (et Starčević) avec les magyarophiles en 1867/69 l'auteur constate, qu'il est nécessaire d'examiner d'avantage leurs relations réciproques.

Liant en quelques lignes générales les actions de Kvaternik à l'étranger à son action en Autriche en 1860/61 et 1867/69 (y compris l'insurrection de Kvaternik à Rakovica), l'auteur donne une signification unique à toute la lutte politique de E. Kvaternik.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

RADOVI
FILOZOFSKOG FAKULTETA
HISTORIJSKA GRUPA

1

ZAGREB

1959

UREDNIČKI ODBOR
Dr. GRGA NOVAK
Dr. JAROSLAV ŠIDAK

NAKLADA »ŠKOLSKE KNJIGE« — ZAGREB
TISAK »GRAFIČKOG ZAVODA HRVATSKE«

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ZBORNIK RADOVA
HISTORIJSKE GRUPE